

İmam-ı a'zam Ebu Hanife

İmam-ı a'zam Ebu Hanife hazretleri, Ehl-i sünnetin reisidir. Fıkıh bilgilerini, Ehl-i sünnet itikadını topladı. Yüzlerce talebesine öğretip, kitaplara geçirilmesine sebep oldu. Müslümanlar tarafından kağıt imali bunun zamanında başladı.

Derin ilmi, keskin zekası, akli, zühdü, takvası, hilmi, salahı ve cömertliği yüzlerce kitaplara yazılıp anlatılmıştır. Talebesi pek çok olup, büyük müctehidler, âlimler yetiştirdi. Ehl-i sünnetin yüzde sekseni Hanefi mezhebindedir.

Asıl adı Numan'dır. 80 (m. 699) senesinde Kufe'de doğup, 150 [m.767]'de Bağdat'ta şehit edildi.

Babasının adı, Sabit'tir. Acemistan'ın (İran'ın) ileri gelenlerinden bir zatın soyundan olup, Faris oğullarındandır. Dedesi Zuta, İslam dinini kabul etmiş ve Hazret-i Ali'ye ikramda bulunmuştu. İlim sahibi salih ve kıymetli bir zat olan babası Sabit, Hazret-i Ali ile görüşmüş, kendisi, evladı ve zürriyeti için duasını almıştır.

İmam-ı a'zam, Kufe'de doğup büyüdü ve orada yetişti. Ailesinden çok üstün bir terbiye ve din bilgisi aldı. Küçük yaşta Kur'an-ı kerimi ezberledi ve Arapçanın o zaman tasnif edilmekte olan sarf, nahv, şiir ve edebiyatını öğrendi. Gençliğinin ilk yıllarında Eshab-ı kiramdan Enes bin Malik'i, Abdullah bin Ebi Evfa'yı, Vasile bin Eska'ı, Sehl bin Saide'yi ve hicri 102'de en son Mekke'de vefat eden Ebu't-Tufeyl Amir bin Vasile'yi görmüştür. Bunlardan hadis dinlemiştir.

O zaman Kufe, Irak'ın büyük şehirlerinden ve önemli ilim merkezlerindendi. Eski medeniyetlerin yatağı olan Irak'ta değişik dinlere ve sapık itikadlara mensup çeşitli kavimler yaşıyordu. Ayrıca itikadı bozuk olan Şia ve Mutezile burada ortaya çıkmış, çölde Hariciler türemişti. Diğer taraftan Eshab-ı kiramla görüşüp onlardan Ehl-i sünnet itikadını ve din bilgilerini nakleden Tabiinin büyükleri de orada bulunuyordu. Burada hükümet güçlerini ele geçirmek isteyen fırkalar arasında da çetin bir mücadele sürüp gidiyordu. İmam-ı a'zam böyle bir muhitte, ilk gençlik yıllarında babası gibi önce ticaretle meşgul olmaya başladı. Bir taraftan da sık sık âlimlerin meclisine gidip onları dinliyordu.

Bu âlimler kargaşalıkları ve fitneleri ortadan kaldırmak için Ehl-i sünnet itikadını yayıyorlar ve sapık fırkalarla mücadele edip onların bozuk fikirlerini çürütüyorlardı. Kufe genellikle bu tip münazaralara sahne oluyor, hatta bu münazaralar meclislerden, çarşıya pazara taşıyordu. Henüz çok genç yaşta olan imam-ı a'zam da, ailesinden ve gittiği ilim meclislerinden aldığı din bilgileriyle bazen münazaralara katılıyor ve onun üstün kabiliyeti, keskin zekası, derin anlayışı ve çabuk kavrayışlılığı yüzünden okunuyordu. Daha ilme başlamadığı halde sapık fırkalara mensup olanlarla yaptığı münazaralarındaki ikna kabiliyeti ve üstün başarıları, zamanın büyük âlimlerinin dikkatini çekmişti. Onun bir cevher olduğunu anlayan âlimler, onu ilim öğrenmeye teşvik ettiler. O da bu tavsiyelere uyarak ilim öğrenmeye başladı.

İlim öğrenmeye başlayışını kendisi şöyle anlatır:

"Bir gün zamanın âlimlerinden Şabi'nin yanından geçiyordum, beni çağırdı ve bana; "Nereye devam ediyorsun?" dedi. Ben de; "Çarşıya, pazara!" dedim. "Maksadım o değil, âlimlerden kimin dersine devam ediyorsun?" dedi. "Hiçbirinin dersinde devamlı bulunamıyorum" dedim. "İlim ile uğraşmayı ve âlimler ile görüşmeyi sakın ihmal etme! Ben senin zeki, akıllı ve kabiliyetli bir genç olduğunu görüyorum" dedi. Onun bu sözü bende iyi bir tesir bıraktı. Çarşığı, pazarı bırakıp, ilim yolunu tuttum. Allahü teâlânın yardımı ile Şabi'nin sözünün bana çok faydası oldu."

İmam-ı Şabi'nin tavsiyesinden sonra ilme sarılıp, ders halkalarına devam etmeye başladı. İmam-ı a'zam önce kelim ilmini, iman ve itikadı ve münazara bilgilerini Şabi'den öğrendi. Kısa zamanda bu ilimlerde parmakla gösterilecek bir dereceye ulaştı. Daha sonra Hammad bin Ebi Süleyman'ın ders halkasına katılarak fıkıh ilmine başladı. Onun derslerini takip ederken huzurunda gayet edepli oturur, söylediği her şeyi ezberlerdi. Hocası talebelerini müzakere yoluyla yoklama yapınca, onun dersleri ezberlediğini görürdü ve benim yanımda ders halkasının başına Numan'dan başka kimse oturmayacak derdi.

İmam-ı a'zamın hocası Hammad, fıkıh ilmini İbrahim Nehai'den, bu da Alkame'den, Alkame de Abdullah bin Mesud'dan, bu da Peygamber efendimizden öğrenmiştir. Hammad'ın derslerine yirmi sekiz yıl devam edip emsalsiz bir dereceye ulaştı, daha ders aldığı sırada fıkıhta tanınip meşhur oldu.

Hocası Hammad'ın dersine devam ettiği sırada sık sık Hicaz'a gidip Mekke ve Medine'de çoğu Tabiinden olan âlimler ile görüşür, onlardan hadis rivayeti dinler ve fıkıh müzakereleri yapardı. Ehl-i beytten Zeyd bin Ali'den, Muhammed Bakır'dan ilim öğrendi. Muhammed Bakır ona bakıp; "Ceddinin dinine ait hükümleri bozanlar çoğaldığı zaman sen onu canlandırıcaksın, sen korkanların kurtarıcısı, şaşırınların sığınağı olacaksın. Şaşırınları doğru yola çevireceksin. Allahü teâlâ yardımcın olacak!" buyurmuştur.

Tasavvuf bilgilerini Muhammed Bakır, ondan sonra da Silsile-i aliyyenin büyüklerinden olan Cafer-i Sadık hazretlerinden öğrendi. Yüksek makamlara kavuştu. Eshab-ı kiramdan İbni Abbas'ın ilmini, Mekke fakihî Ata bin Ebi Rebah'tan ve İkrime'den, Hazret-i Ömer ve onun oğlu Abdullah'tan nakledilen ilimleri Abdullah bin Ömer'in azatlısı Nafi'den öğrendi. Böylece, Eshab-ı kiramdan İbni Mesud ve Hazret-i Ali'den nakledilen ilimleri de buluşup görüştüğü Tabiinden öğrendi.

(İlmi kimden aldın?) diye sorulunca da, şu cevabı vermişti:

"Hazret-i Ömer'den ilim alanlar vasıtasıyla Hazret-i Ömer'den; Hazret-i Ali'den ilim alanlar vasıtasıyla Hazret-i Ali'den; Abdullah bin Mesud'dan ilim alanlar vasıtasıyla da Abdullah bin Mesud'dan aldım."

İmam-ı a'zam, başta Eshab-ı kiramın büyüklerinin ilim silsilesinden olmak üzere dört bin kişiden ilim öğrenip, bütün ilimlerde ve üstünlüklerde en yüksek dereceye ulaşmıştır. Şöhreti her yere yayılıp zamanında bulunan ve sonra gelen bütün müctehidler, âlimler, üstün kimseler onu hep methetmiş, övmüştür.

İmam-ı a'zamın hocası Hammad bin Ebi Süleyman vefat edince, hocasının talebeleri, arkadaşları ve halkın ileri gelenleri onun yerini dolduracak âlimin, ancak imam-ı a'zamın olduğunu görerek, ısrarla hocasının yerine geçmesini istediler. "İlmin ölmesini istemem!" buyurup, ilim kürsüsüne oturdu. Hocası Hammad'ın yerine müftü oldu ve talebe yetiştirmeye başladı.

İmam-ı a'zam, hocası Hammad'ın yerine geçince, ilmi, vakarı, üstün tevazuu, takvası, tatlı sözleri ve güler yüzüyle herkes tarafından sevilen ve dini meselelerde insanların bütün müşküllerini çözen yegane müracaat kaynağı oldu. Irak, Horasan, Harezm, Türkistan, Tuharistan, Faris diyarı (İran), Hind, Yemen ve Arabistan'ın her tarafından kitleler halinde gelen talebeler, fetva isteyenler ve dinleyicilerle etrafı dolup taşıyordu.

İmam-ı a'zamın meclisinde halk tarafından sorulan suallerin cevaplandırılması ve talebeler için verilen muntazam dersler olmak üzere iki türlü müzakere yapılırdı. Her gün sabah namazını, camide kılip öğleye kadar sorulan sualleri cevaplandırır, fetva verirdi. Öğleden önce kaylule [öğle vakti bir miktar uyuma] yapıp, öğle namazından sonra yatsıya kadar talebelere ders verirdi. Yatsıdan sonra evine gidip biraz dinlenir, sonra tekrar camiye gelip sabaha kadar ibadet ederdi. Sorulan suallere cevap vermeden önce, mesele aleni (açık) olarak müzakere edilir, talebeleri suali cevaplandırmaya çalışırdı. Meselenin müzakeresi bittikten sonra, kendisi yeniden ele alıp gerekli düzeltmeleri yapar ve konuyu iyice izah ve tasvir ettikten sonra cevaplandırırdı. Cevapları verdikten sonra da fetvayı bizzat söylemek suretiyle ve anlaşılır ifadelerle talebelerine yazdırırdı. Bu yazılar daha sonra fıkıh kaideleri haline gelmiştir. Dini bir mesele cevaplandırılıp halledilince şükür için tekbir getirirlerdi. Bu esnada Kufe mescidi tekbir sadalarıyla inlerdi.

Talebelerine verdiği muntazam dersleri ise çok mükemmel bir usul ile yürütürdü. Bir taraftan fıkıhın eski hadiselerine ait bilinen hükümleri takrir edilir (anlatılır) ve müzakere yapılır, diğer taraftan yeni hadiselerine ait hükümler bulunurdu. Geçmiş ve yaşanmakta olan hadiselerin hükümleri takrir edilirken, bunlara benzeyen veya aynı cinsten olup da gelecekte vuku bulabilecek hadiselerine ait hükümler de araştırılıp bulunurdu. Dolayısıyla imam-ı a'zamın derslerinde geçmiş ve yaşanmakta olan halin meselelerinden başka, geleceğe ait meselelere geçilmiş ve fıkıhın külli (genel) kaideleri tespit edilmiştir.

İmam-ı a'zam hazretlerinin ders halkasında çözülen fiili ve nazari fıkhi meselelerin sayısı altıyüzünü aşmıştır. Bunların içinde, fıkıh ilminin anlaşılmasına yarayan sarf, nahv ve hesaba (fen ilimlerine) ait öyle ince meseleler de vardır ki, onların meydana çıkarılması ve çözümlenmesinde Arap dilinin ve cebir ilminin mütehasısları dahi aciz kalmışlar, hayranlıklarını ifade etmişlerdir. Çözülen fıkhi meseleler cinslerine göre kısımlara (kitaplara), kısımlar da

çeşitlerine göre bab ve fasıllara ayrılmıştır. Başta taharet bahsiyle ibadetler, münakehat, muamelat, hudud (had cezaları), ukubat, sulh, cihad ve devletler hukuku, feraiz, yani miras hukuku olmak üzere sıralanarak fıkıh düzenlenmiştir.

Böylece imam-ı a'zam, fıkıh ilmini ilk defa kollara ayırıp her branşın bilgilerini ayrı ayrı toplamış, usuller koymuş, Feraiz ve Şurut kitaplarını yazmıştır. Ayrıca Eshab-ı kiramın, Peygamber efendimizden naklen bildirdiği iman, itikad bilgilerini de toplayıp yüzlerce talebesine bildirdi. İlmî Kelam, yani iman bilgileri mütehasısları yetiştirdi. İmam-ı Matürîdi ondan gelen kelam bilgilerini kitaplara yazdı. Yetiştirdiği talebelerin sayısı dört bine ulaşmış olup, bunlardan yedi yüz otuz ilimde iyice yükselmiş, içlerinden kırk kadarı ictihad derecesine çıkmıştır. Bazı müellifler onun derslerinde yetişen talebelerinin isim ve künyelerini, mensup oldukları şehirlerini tespit edip, yazmışlardır.

İmam-ı a'zam ticaretle de uğraşır. Talebelerinin ihtiyaçlarını kendi kazancından karşılar. Talebelerine son derece şefkatli davranır, onların ilimde iyi yetişmeleri için büyük titizlik gösterirdi. Talebelerini o kadar mükemmel yetiştirmişti ki, başkalarının uzun zamanda buldukları hükümleri onlar kısa zamanda bulurdu. Onun ders usulünü ve talebelerini görmek için gelen, aralarında Tabiinin büyüklerinin de bulunduğu ilmi bir heyet onların bu üstünlüğünü, başarısını görerek büyük bir memnuniyetle ayrılmışlardır. Talebelerine; "Sizler benim kalbimin sevinci, hüznümün tesellisisiniz" buyururdu.

Otuz yıllık müddet içinde verdiği derslerinde yetişen talebelerinin herbiri o zaman çok genişlemiş olan İslam dünyasının her tarafına yayılarak müftülük, müderrislik, kadılık gibi çeşitli vazifelerle büyük hizmetler yapmak suretiyle Peygamber efendimizin bildirdiği yol olan Ehl-i sünnet itikadını ve fıkıh ilmini her tarafa yaydılar ve bu hususta kıymetli kitaplar yazdılar. İnsanlara doğru yolu gösterip saadete kavuşturdular. Bu hizmeti kendilerinden sonraki asırlara da aksettirdiler.

Başta gelen talebeleri; İmam-ı Ebu Yusuf ismiyle meşhur Yakub bin İbrahim, Muhammed Şeybani, Züfer bin Hüzeyl, Hasan bin Ziyad, oğlu Hammad, Davud-i Tai, Esad bin Amr, Afiyat bin Yezid el-Advi, Kasım bin Ma'an, Ali bin Müshir, Hibban bin Ali gibi âlimlerdir.

İmam-ı a'zam hazretleri, fıkı; Leh ve aleyhte olanı bilmek, tanımak diye tarif etmiştir. Bu tarife göre fıkı tespit etmek için, Edille-i şeriyeye başvururdu. Bunlar Kitap, yani Kur'an-ı kerim, Sünnet (Peygamber efendimizin sözleri, fiilleri ve takrirleri), İcma-ı Ümmet (Eshab-ı kiramın bir mesele hakkındaki sözbirliği) ve Kıyas-ı Fukaha (hükmü verilmiş meselelere benzeterek bir başka meseleyi hükme bağlamak)dır.

İmam-ı a'zam herhangi bir fıkıh mevzuunun işlenmesi veya fetvasının takrir edilmesi, yahut da cevabı bulunmak üzere mevzu (konu) edildiğinde, sırasıyla bu dört kaynağa baş vururdu. Önce Kur'an-ı kerime bakar, hükmü aranan meselenin işaret yoluyla, iktiza yoluyla, ibare yoluyla veya delalet yoluyla cevabı varsa meseleyi ona göre çözerdi. Meselenin halli için Kur'an-ı kerimde delil bulunmazsa Sünnete, burada da bulamazsa İcma-ı Ümmete bakardı. Bu kaynaklarda bulursa meseleyi çözerdi, hükmünü bildirirdi. Şayet sırasıyla bu üç kaynaktan bulamazsa, o zaman Kıyasa başvurur ve meseleyi çözerdi.

İşte imam-ı a'zam Ebu Hanife; en mükemmel usullerle yaptığı uzun çalışmaları ve ictihadi neticesinde çözdüğü ve tedvin ettiği fıkıh (hukuk) bilgileri ile Müslümanların ibadetlerinde ve diğer işlerinde İslamiyet'e doğru bir şekilde uymak için takip edecekleri bir yolu gösterdi ve bu yola "Hanefi Mezhebi" denildi.

İmam-ı Şafii şöyle buyurmuştur:

"Bütün Müslümanlar imam-ı a'zamın ev halkı, çoluk çocuğu gibidir." (Yani, bir adam çoluk çocuğunun nafakasını kazandığı gibi imam-ı a'zam da insanların işlerinde muhtaç oldukları din bilgilerini meydana çıkarmayı kendi üzerine almış, herkesi kolaylığa ve rahata kavuşturup güç bir işten kurtarmıştır.)

Ömrü boyunca sapıklarla da mücadele etti

İmam-ı a'zam, ömrü boyunca, insanları, imandan ayırmaya çalışan ve kendilerine "Dehriyyun" denilen dinsizlerle ve sapık fırkalarla mücadele etti. Bunların başında ibni Sebeciler, Hariciler ve Mürcie, Mutezile, Cebriyye gibi fırkalar gelmekteydi. Bu fırkaların her biri ile yaptığı münazaralarda onları kesin delillerle susturuyordu. Hatta ders verdiği sırada bile, ellerinde kılıçlarıyla yanına girip münazara edenler, aldıkları ikna edici cevaplar karşısında, ya doğru

yola giriyorlar veya verecek cevap bulamayınca perişan bir halde çekip gidiyorlardı.

İmam-ı a'zam, Allahü teâlânın rızasından başka bir düşüncesi olmayan büyük bir âlimdi. Dinden soranlara İslamiyet'i dosdoğru şekliyle bildirir, taviz vermez, bu yolda hiçbir şeyden çekinmezdi. Onun kitaplarına, ders halkasına ve fetvalarına herhangi bir siyasi düşünce ve güç, nefsanî arzu ve menfaat, şahsî dostluk ve düşmanlık gibi unsurlar asla girmemiştir.

Lüzumsuz şeylerle asla uğraşmazdı. Ancak kendisi gibi büyük İslam âlimlerinde görülen heybet, vakar ve ahlak-ı hamide (yüksek İslam ahlakı) ile her halükârda insanların kurtuluşu için çırpınırdı. Muarızlarına bile sabır, güler yüz, tatlılık ve sükunetle davranır, asla heyecan ve telaşa kapılmazdı. Keskin ve derin bir firaset sahibiydi. Bu haliyle insanların içlerinde gizledikleri şeylere nüfuz eder ve olayların sonuçlarını sezerdi.

Ayrıca kuvvetli şahsiyeti, keskin zekası, üstün aklı, engin ilmi, heybeti, geniş muhakemesi, muhabbeti ve cazibesi ile karşılaştığı herkese tesir eder, gönüllerini cezbederdi. Karşısına çıkan ve uzun tetkik gerektiren bazı meseleleri, derin bir mütalaadan sonra, böyle olmayanları ise anında ve olayın açık misalleriyle cevaplandırır. En inatçı ve peşin hükümlü muarızlarını bile, en kolay bir yoldan cevaplandırarak ikna ederdi. Bu hususta hayret verici sayısız menkıbeleri meşhurdur. Aşağıda bunlardan birkaçını bildireceğiz.

Hasılı imam-ı a'zam Ebu Hanife, İslamiyet'in, Müslümanlardan doğru bir itikad (**Ehl-i sünnet itikadı**), doğru bir amel ve güzel bir ahlak istediğini bildirmiş, ömrü boyunca bu kurtuluş yolunu anlatmıştır. Vefatından sonra da yetiştirdiği talebeleri ve kitapları asırlar boyunca gelen bütün Müslümanlara ışık tutmuş ve rehber olmuştur.

İmam-ı a'zam, İslam dinine yaptığı bütün bu hizmetleriyle İslamiyet'i iman, amel ve ahlak esasları olarak bir bütün halinde insanlara yeniden duyurmuş, şüphesi ve bozuk bir düşüncesi olanlara cevaplar vermiş, Müslümanları çeşitli fitnelere ve propagandalarla zaafa düşürmek, parçalamak ve böylece İslam dinini yıkabilmek ümidine kapılanları hüsrana uğratmış, önce itikadda birlik ve beraberliği sağlamış; ibadetlerde, günlük işlerde Allahü teâlânın rızasına uygun bir hareket tarzının esaslarını ve şeklini tespit etmiştir. Böylece, ikinci hicri asrın müceddidi (dinin yeniden yayıcısı) unvanını almıştır.

Buhari ve Müslim'deki bir hadis-i şerifte; "İman, Süreyya yıldızına çıksa, Faris oğullarından biri elbette alıp getirir" buyuruldu. İslam âlimleri, bu hadis-i şerifin imam-ı a'zam hakkında olduğunu bildirmiştir. Yine Buhari ve Müslim'de bildirilen bir hadis-i şerifte; "İnsanların en hayırlısı, benim asrımda bulunan Müslümanlardır (yani Eshab-ı kiramdır). Onlardan sonra en iyileri, onlardan sonra gelenlerdir (yani Tabiindir). Onlardan sonra da onlardan sonra gelenlerdir (yani Tebe-i tabiindir)" buyuruldu. İmam-ı a'zam da, bu hadis-i şerifle müjdelenen Tabiinden ve onların da en üstünlerinden biridir. Hayrat-ul-Hisan, Mevduat-ül-Ulum ve Dürr-ül-Muhtar'da yazılı olan hadis-i şeriflerde buyuruldu ki:

(Âdem (aleyhisselam) benimle öğündüğü gibi ben de ümmetimden bir kimse ile öğünürüm. İsmi Numan, künyesi Ebu Hanife'dir. O, ümmetimin ışığıdır.)

(Peygamberler benimle öğündükleri gibi ben de Ebu Hanife ile öğünüyorum. Onu seven beni sevmiş olur. Onu sevmeyen beni sevmemiş olur.)

(Ümmetimden biri, İslamiyet'i canlandırır. Bid'atleri öldürür. Adı Numan bin Sabit'tir.)

(Her asırda ümmetimden yükselenler olacaktır. Ebu Hanife zamanının en yükseğidir.)

Hazret-i Ali de; "Size bu Kufe şehrinde bulunan, Ebu Hanife adında birini haber vereyim. Onun kalbi ilim ve hikmet ile dolu olacaktır. Ahir zamanda, birçok kimse, onun kıymetini bilmeyerek helak olacaktır" buyurdu.